

ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ (1918 – 1939 РР.)

Історичні аспекти розвитку українського національно-політичного руху загалом, діяльності українських політичних партій зокрема, досліджуються давно. У післявоєнні роки до вивчення проблематики українських політичних партій долучилися політологи і соціологи.

Попри те історія політичних партій на сьогоднішній день у нас вивчена далеко недостатньо і однобічно. З усього розмаїття політичних партій переважають дослідження з історії лівих, меншою мірою правих політичних течій. Тим часом ліберально-центрістський спектр українського політичного руху, який на сході України був репрезентований партією соціалістів-федералістів, народною республіканською партією, а на заході – національно-демократичними організаціями, що мали переважаючий вплив на західноукраїнське суспільство, залишається на маргінесі наукових інтересів. На цей історіографічний парадокс ще у 1954 р. звернув увагу відомий український дослідник в діаспорі Матвій Стаків у своїй праці “Українські політичні партії у соціологічнім наспекті”¹.

Причиною цього, на нашу думку, є масштабність і складність предмету дослідження, пов’язані з унікальною архетипністю, разом з тим мінливістю і багатоаспектністю самого суспільного явища, яким є українська націонал-демократія. Дається взнаки і традиційний підхід до історичної типології політичних партій, за яким вони ідентифікуються стосовно відповідної ідеології і соціальної групи. За цими ознаками український національно-демократичний рух не вписується як у колишні радянські методологічні схеми, так і в сучасні західні історичні типології політичних партій К. Гейза, Л. Снайдера, Г. Конна. Як відомо, представники Української національно-демократичної партії, Української народно-трудової партії чи Українського національно-демократичного об’єднання проголошували свої організації надкласовими загальнонаціональними структурами. До того ж в науковій літературі утвердилась сумнівна думка про відсутність ідеології у націонал-демократів.

Не вдаючись у деталі, нам видається, що вивчення політичних партій через призму ідеології і соціальної групи звужує наукові можливості дослідження. Більш перспективним, на нашу думку, є вивчення суб’єктів політичного процесу як політичних рухів, які синтезують ідеологію, соціум, форму свідомості, сферу діяльності.

Для історіографії українського національно-демократичного руху міжвоєнного періоду особливий інтерес становлять праці конкретно-історичного плану. Це стосується перш за все публікацій 20-х – 30-х рр. ХХ ст. Вони розкривали різноманітні аспекти діяльності політичних партій та національно-культурного життя краю.

Саме у цей час вийшли публікації відомих українських дослідників, які вперше поставили собі за мету підготувати узагальнюючі праці про суспільно-політичний рух на західноукраїнських землях. Проте невеликі за обсягом та науково-популярні за змістом роботи Василя Шурата² і Михайла Возняка³ окреслювали лише найважливіші теми суспільного життя галицьких українців. Більш грунтovний аналіз розвитку української національно-політичної думки та суспільного руху було зроблено у дослідженні Юліана Охримовича⁴. Однак ці автори не торкалися безпосередньо теми національно-демократичного руху.

Серед узагальнюючих праць цього періоду помітне місце займає робота Панаса Феденка⁵, у якій автор подає систематичний розвиток політичних подій на Західній Україні

ї Наддніпрянщині до середини 30-х років. Учений зробив короткий фактологічний виклад матеріалу про діяльність різних політичних партій, у тому числі і про УНДО, зокрема стосовно роботи ундовських послів у польському парламенті, політики “нормалізації”. Це була перша спроба підготовки комплексної синтетичної праці, присвяченої історії національно-політичного руху в Україні ХХ століття.

Вагомим науковим здобутком української історіографії міжвоєнного періоду була робота Івана Крип'якевича⁶ “Велика історія України”. У ній на широкому всеукраїнському тлі розкрито історичні події до 1923 року. Ця книга відіграла важливу роль у формуванні національної свідомості народних мас.

Важливе місце в історичних дослідженнях перших десятиліть ХХ ст. займав комплекс проблем, пов’язаних з національно-визвольними змаганнями українців в 1914 – 1918 роках, боротьбою за здійснення національно-демократичної революції на західноукраїнських землях та утвердження української державності. Авторами історичних розвідок, як правило, були активні учасники тих подій. У публікаціях Костя Левицького⁷, Олекси Кузьми⁸, Дмитра Паліїва⁹, Василя Панейка¹⁰, Михайла Лозинського¹¹, Василя Кучабського¹² розкрито передумови і хід визвольного руху на західноукраїнських землях в роки Першої світової війни, обставини здійснення національно-демократичної революції у жовтні – листопаді 1918 р., побудову ЗУНР та її боротьбу проти польської агресії.

Серед досліджень з цієї проблематики особливо вирізняються праці провідного політичного діяча, голови Народного комітету УНДП Костя Левицького. Він був одним із перших авторів, який безпосередньо торкнувся теми ролі і місця УНДП у здійсненні національно-демократичної революції і розбудови ЗУНР. У своїх історико-мемуарних працях “Великий зрив”, “Національно-демократичне сторонництво в 1918 р.” К. Левицький подає унікальні відомості про діяльність Народного комітету стосовно підготовки і здійснення збройного повстання, утвердження української держави. Автор проливає світло на обставини протиборства двох угруповань в УНДП за політичне лідерство, форми і методи здобуття української держави, на політику Народного комітету стосовно гетьманського режиму та умов реалізації ідеї соборності, щодо ролі УНДП у формуванні органів державної влади. У статті “Перший Державний Секретарят у Львові” Кость Левицький розкрив обставини формування уряду ЗУНР, його законотворчу та державотворчу діяльність.

Концептуальністю викладу матеріалу, оригінальністю висновків та узагальнені відзначаються дослідження історії ЗУНР Василя Кучабського. У статті “Вага і завдання Західно-української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918/1919-року” дослідник зробив загальний аналіз партійного, соціального і національного складу органів державної влади ЗУНР, розстановки політичних сил, відзначив національно-демократичний характер української революції, “органічну слабкість” її проводу, високо оцінив зрілість західноукраїнської громадськості до державної діяльності, схильність до “поміркованості, певної посередньої лінії між екстремами”¹³. Провідною думкою публікації В. Кучабського є те, що “Західна Україна була одинокою національною державою, яка могла в тогочасній Європі повстати виключно з власних творчих зусиль народу... Коби б її існування відповідало інтересам тогочасної загально-європейської політики Антанти, то без сумніву вона встоялася б так само, як і інші версальські “національні держави”¹⁴.

Стосовно партійно-політичної проблематики 20 – 30-х рр., то в цей час було опубліковано величезну кількість різноманітної літератури. Значна її частина була присвячена міжпартійним стосункам, політичній діяльності окремих партій, у тому числі УНТП, УНДО. Серед публікацій українських політиків та істориків значний інтерес викликає робота Михайла Лозинського¹⁵ “З новим роком 1924. Теперішній стан будови Української Держави і задачі західно-українських земель”, яка відобразила гостру політичну боротьбу в тaborі Української народно-трудової партії навколо концепції державності західноукраїнських земель і автономії у складі Польщі. Автор з позицій закордонного еміграційного центру виступив проти ідеї автономії, закликав до боротьби за визволення всіх західноукраїнських земель з-під Польщі

під пррапором державності.

В іншій своїй роботі “Поневолені західно-українські землі”, опублікованій уж в Харкові у 1930 р., М. Лозинський оцінює діяльність УНДО з класово-партийних позицій. Він характеризує її як угодовську партію української буржуазії і куркульства, що вороже ставиться до радянської України.

Праця відомого українського історика, колишнього члена трудової партії Степана Томашівського “Наша чільна партія у власному зеркалі. Критичні замітки”¹⁶ містила різку критику політики УНДО в кінці 20-х років. У цій роботі він відобразив погляди українських клерикальних кіл, які виступали за польсько-український компроміс на основі ідеї автономії західноукраїнських земель у складі Польщі. У зв’язку з цим автор засуджував опозиційний до Польщі курс проводу УНДО.

Один з визначних діячів УНДО Зенон Пеленський¹⁷ опублікував у середині 30-х років цікаві розвідки стосовно партійно-політичної структуризації західноукраїнського суспільства, особливостей його політичного менталітету, причин переважаючих впливів української націонал-демократії у суспільно-політичному житті. В одній зі своїх статей “Проблеми нашого збірного устрою” З. Пеленський доводив, що УНДО найбільше відповідає особливостям менталітету галицьких українців. З цього приводу він писав: “Це не відповідає дійсності, що ми можемо тратитися політично організацією “ячейок”, “комітетів”, “груп”, що можемо тратитися діянням масовистичного апарату, що можемо тратитися безнастанною мобілізацією більших чи менших збіговиськ, більших чи менших зібраних гуртів товпи. Тримаємося на ділі тією ще не слабнучою свідомістю нашої кровної до себе принадлежності, нашої клянової взаємозвязаності... Сила УНДО полягає в тому, що воно саме є висловом цієї нашої “кляновості”, цього інстинктивного, “фамілійного” почуття взаємозвязаності. Ціле УНДО є справді тією збірною “гумою”, якої таки ніяк не годні розкусити ні розживляти ні соціалісти, ні комуністи, ні москалі, ні поляки, ні паліївці, ні радикали, ні УППа. І в тім то љ вся річ, що коли УНДО – ви до безконечності закидується брак “ідеольгії” – то ця ідеольгія УНДО живцем вкорінена в свідомості, у світогляді, в підході до життя цілого галицького загалу, цілого кляну!”¹⁸.

Не менш відомий ундовський діяч Володимир Целевич займався дослідженням державотворчих та етнополітичних процесів. У 1934 р. він видав історико-політологічну працю “Нарід, нація, держава”. Відстоюючи легально-правові форми боротьби за українську державність, політику “органічної праці”, В. Целевич виступив з критикою концепції ОУН перманентної національної революції, актів терору, підпільних методів діяльності загалом.

Проблемі польсько-українських відносин, зокрема політики УНДО з цього питання, присвячені статті ундовського журналіста Івана Кедрина¹⁹, який часто друкувався у “Biuletyni polsko-ukraińskim”.

Однак переважна більшість опублікованих у той час праць була написана з позицій непримиренного ідейно-політичного протиборства. З обґрунтуванням своїх ідейних позицій виступили такі відомі політичні діячі, як Вячеслав Липинський²⁰, Василь Кучабський²¹, Микола Шлемекевич (Іванейко)²², Степан Томашівський²³, Осип Назарук²⁴, Дмитро Донцов²⁵, Микола Сціборський²⁶, Матвій Стахів²⁷, Карло Коберський²⁸ та багато інших. У зв’язку з належністю до різних політичних таборів вони різко розходились в оцінці сучасних їм подій, ролі УНТП, УНДО в суспільному житті краю та їх політики.

З цього приводу характерними були роботи таких авторів ліворадикального табору, як Н. Лазаркевича²⁹, В. Коса³⁰, П. Бенді³¹, С. Літнього³², Комара³³ та інших. У своїх статтях в комуністичних виданнях вони спрощено і односторонньо підходили до оцінки діяльності УНДО, намагалися показати його як партію, що об’єднала класово ворожі українському народові політичні сили, які служать інтересам іноземного капіталу. УНДО звинувачувалось також в угодовстві до Польщі, зраді національних і соціальних інтересів українських робітників і селян. Особливо гостру реакцію викликали антирадянські виступи національ-демократів.

Тогочасні праці авторів з комуністичного табору відзначалися крайньою заполітизованістю, намаганням скомпроментувати національно-державницькі сили, відривати їх від основної маси українського народу і тим самим перехопити політичне лідерство. Повною мірою це стосується книги “Политические партии в Польше, Западной Белоруссии и Западной Украине” під редакцією С. Скульського, виданої у 1935 р. в Мінську Білоруською академією наук. У статті М. Дрохобицького, присвяченій політиці УНДО, вказувалось: “Класова сутність програми УНДО, як провідної партії української буржуазії, зводиться до боротьби за утримання і зміцнення класового панування буржуазії шляхом експлуатації трудящих міста і села, придушення революційного і національно-визвольного руху і підготовки контрреволюційної війни проти СРСР. Заснований на цій основі класовий контрреволюційний союз української буржуазії з польським імперіалізмом знаходить свій вияв у програмі і політиці УНДО в тому, що ця партія за всею своєю внутрішньою і зовнішньою політикою виступає як союзник і агент польської окупації і польського імперіалізму”.

Критику політики УНДО містили праці діячів радяніфільського табору, зокрема А. Крушельницького³⁴, Ф. Федорціва (С. Білана)³⁵, Авича³⁶ та інших. Автори не виступали з класово-партійних позицій, однак у своїх публікаціях звинувачували провід УНДО у відході від державницької платформи, угодовстві до польських владей. Провідною темою їх робіт була критика антирадянської політики УНДО. Характерною у цьому плані була праця Антіна Крушельницького “Політична лінія західно-української національної демократії”. Це була перша спроба підготовки короткого історичного нарису діяльності УНДП, УНТП, УНДО від 1899 р. по 1930 р. Автор з різко критичних позицій підійшов до оцінки політики УНТП, зокрема до “зalamання самостійницької лінії трудовою партією” після проголошення у 1923 р. курсу на автономію західноукраїнських земель в складі Польщі. Посилення антирадянських виступів націонал-демократів у кінці 20-х – на початку 30-х років А. Крушельницький пов’язав з відходом від державницької платформи і формуванням в УНДО політичних орієнтацій на Польщу.

Серед публікацій міжвоєнного періоду привертають увагу роботи довідково-інформаційного характеру А. Бельціковської³⁷, М. Філінські³⁸, у яких на фактичному матеріалі проаналізовано програмні документи 92 українських, польських і єврейських політичних партій, що діяли у Польщі на початку 20-х рр., їх впливи на народні маси, розкрито результати парламентських виборів 1922, 1928, 1930 років.

Загалом історіографія міжвоєнного періоду відзначалася фрагментарно-факторологічним підходом до висвітлення національно-політичного руху на західноукраїнських землях. Перші спроби окреслити партійно-політичну проблематику, зокрема діяльність УНТП, УНДО були часто позначені ідейно-політичною заангажованістю авторів. Давалась визнаки також слабкість джерельної бази та наукової методології історичних досліджень.

З класово-партійних методологічних позицій до аналізу суспільно-політичних процесів підходила радянська історіографія.

Переважну більшість праць радянських істориків характеризує крайня ідеологічна спрямованість, відсутність всебічного об’ективного аналізу історичного процесу, перебільшення ролі і місця КПЗУ в суспільному житті краю. Виразно ідеологічне замовлення мали роботи В. Маланчука³⁹, М. Волянюка⁴⁰, А. Ярошенка⁴¹ та інших.

У працях І. Богодиста⁴², П. Йови⁴³, І. Компанійця⁴⁴ обґрунттовувалася закономірність існування комуністичного режиму на західноукраїнських землях, робилися спроби замінити справжню суть національно-політичного руху, ізолювати і противставити його як ворожу народові силу.

З другої половини 50-х років поступово урізноманітнювалася джерельна база досліджень, розширилася їх наукова проблематика. Проте і на цьому етапі домінували твердження про КПЗУ як провідну силу політичного процесу в краї, справжнього виразника інтересів народних мас у їх боротьбі за возз’єднання з радянською Україною. Свідченням

цього були публікації М. Герасименка та Б. Дудикевича⁴⁵, М. Зільбермана⁴⁶, О. Швидака⁴⁷, О. Цибка⁴⁸. Характерною особливістю цих робіт було применшення ролі національно-демократичного руху, штучна антагонізація інтересів УНДО і широких народних мас, намагання скоректувати зміст, характер і напрям визвольної боротьби в краї.

Разом з тим за короткий період хрущовської “відлиги” було зроблено перші спроби перегляду офіційного трактування історії національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. У першу чергу це стосувалось оцінок характеру подій восени 1918 р. Викладена, в основному, у праці Олександра Карпенка⁴⁹ нова наукова концепція ставила під сумнів усталені стереотипи про виключну революційну прорегативу робітничого класу і провідну прогресивну роль марксистсько-лєнінської партії у суспільнно-політичних процесах. Жовтнево-листопадові події 1918 р. на західноукраїнських землях автор назвав “національно-демократичною революцією”, оскільки “в ній розв’язувалися завдання демократичних перетворень й тому, що рушійними силами її виступили робітники і селяни”. Учений по-новому підійшов і до ролі української інтелігенції в листопадовій революції, яка, на його думку, “не могла не повстати проти дикого гніту абсолютизму, проти тяжкого національного гноблення, проти безправ’я народу”. Листопадове збройне повстання, що трактувалось радянською історіографією як “заколот”, він оцінив як “загальне національне повстання”⁵⁰. Дані О. Карпенком оцінки характеру подій восени 1918 р. викликали гостру критику з боку партійних органів і офіційної радянської історіографії, яка переросла в адміністративні репресії.

Опублікована у 1968 р. праця “Торжество історичної справедливости”⁵¹ попри офіційну політичну спрямованість і замовчування національно-демократичних аспектів суспільного життя містила багато цінного фактичного матеріалу. Інше колективне видання “Возз’єднання західноукраїнських земель із Радянською Україною”⁵² акцентувало свою увагу на політиці міжнародних імперіалістичних кіл, спрямованій на загарбання західноукраїнських земель, на боротьбі народних мас за визволення.

Різноманітні аспекти соціально-економічного становища робітників, їх економічних і політичних виступів протягом 20-х – 30-х років висвітлив у своєму дослідженні Микола Кравець⁵³. Однак діяльності націонал-демократів він практично не торкався. Динаміка аграрного руху, форми і методи боротьби українського селянства знайшли висвітлення у працях Івана Васюти⁵⁴. Автор критично оцінює політику “нормалізації” УНДО.

Помітне місце у радянській історіографії займали дослідження, присвячені історії КПЗУ. Особливе значення мають роботи Євгена Галушки⁵⁵, Мая Панчука⁵⁶, Юрія Сливки⁵⁷. Вивчаючи роль і місце комуністичного руху в суспільнно-політичному житті краю, автори зосередили свою увагу також на аналізі передумов, ходу та наслідків кризових процесів у середині КПЗУ. Діяльність націонал-демократів вони оцінювали з традиційних тоді класово-партийних позицій. Крім КПЗУ, єдиною політичною організацією, яка стала об’єктом окремого вивчення, був Сельроб⁵⁸. Загалом партійно-політична проблематика була найбільш заідеологізованою.

Серед видань радянської доби значний науковий інтерес і по нині викликає праця Степана Макарчука⁵⁹, у якій автор дослідив складні етносоціальні проблеми, зокрема вплив економічних та політичних факторів на рух народонаселення краю, динаміку національного складу, політику національного гніту польського режиму та боротьбу проти нього різних політичних сил. При всьому наборі пануючих тоді ідеологічних штампів про “національну зраду” УНДО, його “прислужництво польському і німецькому фашизму” дослідник одночасно розкрив ідейно-політичні засади партії, окрім аспектів її діяльності, а також характер відносин з іншими політичними організаціями.

Детальний аналіз зовнішньополітичних аспектів анексії Галичини, особливостей національної політики польських правлячих кіл на Західній Україні зробив у своїй праці Юрій Сливка⁶⁰. Спираючись на обширний документальний матеріал, учений в межах офіційної доктрини розкрив основні етапи еволюції політичних концепцій УНДО та інших

українських політичних партій.

Констатуючи загалом імперський, антиукраїнський, офіційно-догматичний характер радянської історіографії, слід зазначити, що випрацювані тоді окрім підходів до історичних процесів та їх оцінка не втратили своєї актуальності і по нині.

Свій вклад у наукове висвітлення проблем національно-політичного руху зробили українські історики в діаспорі. Характерною особливістю їх досліджень є відображення подій 20-х – 30-х років, що зумовлювалося передусім безпосередньо участю багатьох авторів у визвольному русі зазначеного періоду. Ця обставина пояснює також той факт, що більшість досліджень висвітлюють історію націоналістичного руху в краї. Значну кількість праць про діяльність УВО та ОУН підготував Зиновій Книш⁶¹. Важливість цих науково-популярних видань посилюється тією обставиною, що автор, крім висвітлення маловідомих сторінок діяльності цих організацій, опублікував обширний документальний матеріал. Теми УНТП, УНДО З. Книш торкнувся лише при висвітленні відносин між державно-політичним керівництвом ЗУНР і проводом УВО, а також спроб націонал-демократів підпорядкувати своїм впливам Союз української націоналістичної молоді в 1927 р.

Мемуарно-документальний характер має робота одного з провідних діячів ОУН Володимира Мартинця⁶², у якій розкрито різноманітні аспекти діяльності УВО, передумови переходу її на засади організованого націоналізму. Автор висвітлює обставини, що привели до посилення протиріч між УНДО і УВО у зв'язку з трансформацією останньої в ОУН.

У 1968 р. в діаспорі було опубліковано перший том “Нарису історії ОУН” Петра Мірчука⁶³, в якому робиться спроба узагальнити діяльність ОУН у 20 – 30-х роках, показати її провідне місце серед інших політичних сил краю. Відстоюючи націоналістичну ідеологію і практику, дослідник негативно оцінює діяльність УНДО як партії, що стала на шлях “легалізму й угодовщини”. З цього приводу П. Мірчук писав: “Проте з бігом часу УНДО почало щораз то виразніше і рішучіше виступати проти УВО й усякої противольської революційної діяльності, мовляв, вона завдає українському народові шкоду. Обороняючи позиції легалізму й “органічної праці”, прагнучи до розбудови українського господарського, культурно-освітнього й політичного життя на засаді лояльності супроти польської держави, УНДО швидко стало явним противником УВО, повністю перетворившись, згідно з вживаною в УВО номенклатурою, в партію угодовців”⁶⁴.

Фрагментарно-факторологічний підхід до висвітлення історії українських політичних течій притаманний збірнику робіт, присвячених Євгену Коновалець⁶⁵. У невеликих за обсягом статтях Осип Навроцький і Григорій Васькович торкнулися проблеми поглиблення суперечностей між Євгеном Петрушевичем і Євгеном Коновалцем на початку 20-х рр.

Грунтовну наукову монографію про еволюцію світогляду Дмитра Донцова та суть його концепції “чинного націоналізму” підготував американський дослідник українського походження Михайло Сосновський⁶⁶. Інший відомий український історик з Франції Володимир Косик⁶⁷ у книзі “Україна і Німеччина у другій світовій війні” на основі нового документального матеріалу, почертнутого з німецьких архівів, проаналізував політику ОУН на широкому тлі міжнародних подій 30-х – 40-х років.

Серед дослідницької проблематики істориків діаспори важливе місце займала тема української державності початку ХХ ст. Цій проблемі присвятили свої роботи Ісидор Нагаєвський⁶⁸, Сидір Ярославин⁶⁹, Степан Ріпецький⁷⁰. Різноманітні аспекти зовнішньополітичної історії ЗУНР, діяльності її урядових структур знайшли відображення в обширній і грунтовній праці Матвія Стахіва⁷¹. У четвертому томі свого видання М. Стаків уперше в українській історіографії розкрив особливості партійно-політичної системи ЗУНР, роль і місце різних політичних сил в суспільному житті молодої держави. Автор підкреслив, що коаліція політичних партій, у першу чергу УНДП і УРП, забезпечила консолідацію державотворчих сил навколо ідеї розбудови держави, підтримала “в міру сил українську державність на підвалах демократії”⁷².

Ряд проблем, які більшою чи меншою мірою стосуються теми і періоду даного

дослідження, висвітлені у працях Івана Лисяка-Рудницького⁷³, Ореста Субтельного⁷⁴, Тараса Гунчака⁷⁵, Матвія Прокопа⁷⁶, Івана Майстренка⁷⁷ та інших. Зокрема, Т. Гунчак, торкаючись питання про діяльність різних політичних організацій, назвав період до 1925 р. часом “шукання доріг українськими політичними партіями”. Як і П. Мірчук, він звернув увагу на протиборство угруповань в УНТП упродовж 1923 – 1925 рр. стосовно тактики і стратегії визвольної боротьби. Автор зробив спробу розкрити передумови, суть та наслідки такого складного історичного явища, як радяніфільство. Оцінюючи роль націонал-демократії у суспільно-політичному житті краю, Т. Гунчак писав: “УНДО скоріше мало ознаки широкого національного руху, ніж модерної політичної партії. У ньому не було точного реєстру членів, членських внесків, не говорячи вже про партійну дисципліну. За існуючих обставин брак організаційної партійної структури робив УНДО всенародною організацією. Це, мабуть, і пояснює, чому вона залишалася домінуючою силою в українському політичному житті до вересня 1939 р., тобто до початку другої світової війни”⁷⁸.

Видатний український історик Іван Лисяк-Рудницький у своїх численних аналітичних працях, присвячених українському національно-політичному рухові, досліджував насамперед розвиток суспільно-політичної думки XIX – XX ст., зокрема консерватизм і націоналізм. У статті “Напрями української політичної думки” вчений відкинув марксистсько-ленінську методологію, яка розглядала політичну ідеологію як безпосереднє відображення економічних інтересів окремих класів. “Ясна річ, – писав він, – соціальні та політичні ідеї не виникають з нічого, а розвиваються у конкретному соціальному середовищі. Однак відносини між напрямами думки, з одного боку, і соціальними класами та економічними групами, з другого, надзвичайно складні, хоча до певної міри її зумовлені соціальним оточенням, ідеології мають також свою, незалежну динаміку. Ключову роль у формуванні й розвитку політичних ідей на Україні, як і в інших модерніх східноєвропейських націях, відігравала інтелігенція – особлива соціальна верства, контури якої не збігаються з межами економічних класів”⁷⁹.

Іван Лисяк-Рудницький – один із перших дослідників, який зробив типологію українського політичного руху, хоч і вказував на її умовний характер. Він виділив чотири головні напрями суспільно-політичної думки: демократично-народницький, консервативний, комуністичний та інтегрально-націоналістичний. Національно-демократичний рух відніс до демократично-народницького напряму, для ідеології якого були притаманні “два виразні складники: прагнення до громадянської та національної свободи, а також прагнення до соціальної справедливості”⁸⁰.

Новий етап у вивченні партійно-політичної проблематики загалом і національно-демократичного руху зокрема розпочався з утвердженням української держави. Нові суспільно-політичні обставини сприяли універсалізації методологічних зasad, аналізу історичного процесу, концептуальний переоцінці історії України. Дослідники отримали доступ до нових архівних документів. У результаті цього за останні десять років вийшло чимало наукових публікацій.

За цей час проведено декілька всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій і семінарів. Зокрема, “Національно-визвольна боротьба 20-х – 50-х років ХХ ст. в Україні” (Львів, 1991); “ОУН і УПА: історія, уроки, сучасність” (Івано-Франківськ, 1993); “Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України” (Івано-Франківськ, 1994); “Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.” (Івано-Франківськ, 1996); “Українсько-польські відносини в 1918 – 1947 роках”; (Варшава, 1997); “Західно-Українська Народна Республіка: до 80-річчя утворення” (Львів, Івано-Франківськ, 1998) та інші.

За досліджуваною проблемою опубліковані в роки незалежності праці умовно можна поділити на чотири групи. До першої належать узагальнюючі праці з історії України і національно-політичного руху. Другу становлять роботи, присвячені історії української держави початку ХХ століття. За останні роки сформувався новий напрям наукових

досліджень, який окреслюється як етнонаціональні відносини. Четверта група включає наукові праці, безпосередньо присвячені історії українських політичних партій, рухів та громадських організацій.

Зі всіх дослідників історії національно-визвольних змагань українського народу безпосередньо проблеми національно-демократичного руху торкнулись лише деякі автори. Зокрема, Ярослав Грицак⁸¹ у своєму “Нарисі історії України” вслід за Дмитром Паліївим розцінив факт утворення УНДО як “наливання нового вина у старі бурдюки”, оскільки об’єднання “не стало новою політичною силою” і мало “в основному ту саму програму й тих самих лідерів, що й довоєнна Українська національно-демократична партія”⁸².

Комплексно-узагальнюючий підхід до висвітлення історії України застосовано у п’ятнадцятитомному академічному виданні “Україна крізь віки”. Автори десятого тому “Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр.” Олександр Реєнт і Олександр Рубльов⁸³, використавши великий фактичний матеріал, розкрили історичні обставини створення Української Національної Ради ЗУНР, здійснення листопадового зrivу, формування органів державної влади, перебігу польсько-української війни. Теми участі української національно-демократії у листопадовій революції і розбудові ЗУНР автори торкнулись побіжно.

Грунтовний аналіз розвитку центристського руху на Західній Україні зроблено в одинадцятому томі згаданого видання “Україна між двома світовими війнами (1921 – 1939 рр.)”, підготовленому Станіславом Кульчицьким. З усіх авторів узагальнюючих досліджень він найбільш повно висвітлив проблематику національно-демократичного руху міжвоєнного періоду, простежив основні етапи його еволюції, суть політичних програм та концепцій. Автор неодноразово підкреслює провідну роль націонал-демократії у західноукраїнському політичному русі, її консолідацій, творчо-конструктивний вплив на суспільство. За словами С. Кульчицького, УНДО “змінювало тактику, але завжди залишало незмінними основні цілі: утвердження державних прав українського народу, забезпечення його права жити власним життям, не підпорядковуючись наказам із Варшави чи Москви, Бухареста чи Праги”⁸⁴.

Комплексне історико-політологічне дослідження проблем розвитку української політичної думки, становлення партійної системи, взаємодії національного і соціального у політичному русі здійснив Володимир Кафарський у своїй монографії “Комунізм і український національно-визвольний рух” (Івано-Франківськ, 2002). Вивчаючи особливості розвитку українського національно-визвольного руху на широкому історичному тлі, автор доходить висновку, що кінцевою метою боротьби націонал-демократів була “реалізація принципу “права націй”, який на їх думку полягає у побудові України як незалежної демократичної держави. Цій меті підпорядковувалось і вирішення соціально-економічних завдань українського народу”⁸⁵.

Чернівецький історик Олександр Добржанський⁸⁶ на новому обширному документальному матеріалі розкрив процес формування українських політичних партій, а також національно-демократичної партії Буковини на початку ХХ століття. Маловідомі сторінки політичного життя Західної України стали предметом детального вивчення Михайла Швагуляка⁸⁷. Це стосується історії Контактного комітету 1937 – 1939 рр., діяльності українських політичних партій в ході “пацифікації” 1930 р.

Концептуальне переосмислення історії України напередодні та під час Другої світової війни зроблено Юрієм Сливкою. Він, як і Василь Кучабський, Ярослав Грицак, обґрунтував висновок про те, що “поразку та падіння УНР і ЗУНР найбільше спричинили не хиби політичного проводу, а вкрай несприятливі зовнішньополітичні обставини, в яких опинилася тоді Україна”⁸⁸. Проблеми суспільно-політичних настроїв греко-католицького духовенства 20-х – 30-х рр., його участі в національно-демократичному та християнсько-суспільному рухах знайшли висвітлення у праці Василя Марчука⁸⁹. Ужгородський історик Микола Вегеш⁹⁰ у контексті вивчення проблеми Карпатської України дослідив взаємодію галицьких і закарпатських українців у національно-визвольному русі 1938 – 1939 рр.

Як уже зазначалось, однією з провідних тем сучасної вітчизняної історіографії стала українська революція початку ХХ століття. За роки незалежності з цієї багатоаспектної проблеми побачили світ десятки грунтовних монографій. Серед них слід відзначити насамперед роботи Валерія Солдатенка⁹¹, Василя Вериги⁹², Юрія Шаповала⁹³, Олександра Реента⁹⁴, Івана Патера⁹⁵, Людмили Гарчевої⁹⁶, Марії Кармазіно⁹⁷.

Нової динаміки набрали дослідження історії ЗУНР. Львівські історики Микола Литвин і Кім Науменко⁹⁸, дослідивши закриті архівні фонди Львова, Києва, Москви, Варшави, Праги, видали першу за роки незалежності комплексну працю “Історія ЗУНР”. У 1998 р. Микола Литвин опублікував наукову монографію “Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр.”. Розглядаючи основні етапи українсько-польської війни, військового будівництва ЗУНР, автор розкрив діяльність Народного комітету УНДП стосовно підготовки збройного повстання в краї. Історія ЗУНР поповнилась новими цікавими сторінками у працях Степана Макарчука⁹⁹. Правові аспекти державотворення на західноукраїнських землях висвітлили Борис Тищик, Олег Вівчаренко, Н. Лешкович¹⁰⁰. Нове історіографічне осмислення проблеми ЗУНР зроблено у працях Юрія Сливки¹⁰¹, Антона Панчука¹⁰², Степана Макарчука¹⁰³ та ін.

Колектив івано-франківських істориків під керівництвом професора Олександра Карпенка на основі нових документів, почерпнутих з вітчизняних і закордонних архівів, підготував і в 2001 р. видав велику за обсягом монографію “ЗУНР 1918 – 1923: історія”. Поруч з висвітленням історичних передумов виникнення ЗУНР, її становлення, вперше у вітчизняній історіографії предметом комплексного аналізу стали суспільно-політичні процеси, розкрито діяльність політичних партій, причини та обставини трансформації національно-демократичної партії у трудову.

За роки незалежності України проблема етнонаціональних відносин сформувалась у новий напрям наукових історичних досліджень. Для вивчення ролі і місця “етнонаціонального” у політичній історії українського народу важливе значення мають праці Івана Кураса, Степана Макарчука, Мая Панчука, Юрія Михальського, Олександра Майбороди, Юрія Римаренка, Лариси Нагорної, Юрія Шаповала, Ігоря Цепенди, Ореста Красівського, Юрія Левенця, Петра Федорчака, Сергія Телешуна, Віктора Котигоренка, Олександра Заремби, Миколи Кучерепи, Володимира Комара, Миколи Геника, Максима Гона, Матвія Шестопала та інших. Однак теми національно-демократичного руху в системі етнонаціональних відносин міжвоєнного періоду автори торкалися в окремих випадках і то побіжно. Лише у праці Ореста Красівського¹⁰⁴ в контексті розгляду польсько-українських відносин значна увага приділена формуванню автономістських поглядів діячів народно-трудової партії. На окрему увагу заслуговує невелика за обсягом робота Івана Федика¹⁰⁵, що відображає ставлення УНДО та ОУН до Польщі, а також публікація Ірини Бурковської¹⁰⁶, в якій розкривається проблема польсько-українського політичного компромісу в діяльності УНДО.

Наукових досліджень про національно-демократичний рух загалом небагато, а їх автори, як правило, є істориками нової хвилі. Серед таких праць виділяється робота Ігоря Соляра¹⁰⁷, присвячена першому періоду діяльності УНДО (1925 – 1928 рр.). Добре володіючи архівними джерелами, автор зосередив увагу насамперед на внутрішньopolітичному аспекті проблеми консолідації національно-демократичних сил Західної України, на розробці платформи об’єднання, на діяльності УНДО в 1926 – 1928 рр. Розглядаючи обставини утворення УНДО, автор обґрунтovує думку про те, що “платформою об’єднання національно-державницьких сил були негація польської окупації, заперечення ухвали Ради послів Антанти, боротьба проти національного поневолення, за державну незалежність і соборність України”¹⁰⁸. І. Соляр справедливо вважає, що у 1924 – 1926 рр. було втрачено шанс більш широкого об’єднання державницьких сил “через ідеологічні протиріччя, перевагу вузькопартійних інтересів над національними”. Після виборів

1928 р., – робить висновок дослідник, – УНДО виконувало функції національного представництва українців краю.

Питання політичної діяльності УНДО підняті у кількох журнальних публікаціях Бориса Хруслова¹⁰⁹. Молодий дослідник звернув увагу на протиборство політичних угруповань в УНДО навколо розробки програми партії, тактики і стратегії її діяльності. Автор робить спробу розкрити суть ідейно-політичної еволюції УНДО 30-х років.

Українська національно-демократична партія періоду 1899 – 1918 рр. стала предметом дослідження Василя Расевича¹¹⁰. У ряді статей автор розкрив процес створення ідейно-політичних концепцій УНДП. Національно-політична діяльність Дмитра Паліїва, одного з провідних діячів УНТП, УНДО, ФНС, висвітлена у статті Михайла Швагуляка¹¹¹. Інша стаття М. Швагуляка присвячена проблемі політичної консолідації українського національного руху Галичини у 1919 – 1939 рр. Різноманітні аспекти парламентської діяльності українських політичних партій міжвоєнного періоду розкрито у працях Олександра Зайцева¹¹². Національно-демократичний рух став об'єктом досліджень Миколи Кугутяка¹¹³.

За останні роки активізувалось вивчення історії партій лівого і правого політичного спектру Західної України. У 1998 р. опубліковано одразу дві роботи Анатолія Кентія¹¹⁴, присвячені діяльності УВО і ОУН. Грунтовні роботи з історії УСДП видали Олег Жерноклеєв¹¹⁵ та Ігор Райківський¹¹⁶. Уперше у вітчизняній історіографії Микола Кучерепа і Руслана Давидюк¹¹⁷ здійснили комплексне дослідження з історії Волинського українського об'єднання. Український християнсько-суспільний рух у Галичині активно досліджує Михайло Москалюк¹¹⁸. Проблеми московіфільського руху стали предметом вивчення львівського історика Олексія Сухого¹¹⁹. Ряд монографій з історії українських громадських організацій Галичини опублікував Борис Савчук¹²⁰. Проблема зародження, утвердження і розвитку консервативної течії у суспільно-політичній думці України досліджена Степаном Гелеєм¹²¹.

У післявоєнні роки українські політичні партії стали об'єктом вивчення вітчизняної політології і соціології. У 1949 р. Матвій Стахів у першому томі двотомного видання “Енциклопедії Українознавства” вперше дав соціологічну характеристику українських політичних партій. На думку М. Стаківа, панівним типом політичних організацій в Україні були світоглядні партії. Для націонал-демократів була притаманна ідеологія політичного і господарського лібералізму. Усі українські партії виступали за політичний плюралізм і демократію, крім більшовицької, яка мала “чужий організаційний центр в Росії” за складом членів майже виключно була російською¹²². Особливістю українського національно-політичного життя була мішана соціальна база партій. Однокласові монопартійні структури на Україні довго не існували і помітними впливами не відзначалися. Попри значну кількість політичних організацій, українська партійно-політична система характеризувалася схильністю до двопартійності: на Наддніпрянщині – це соціалісти-революціонери і соціалісти-самостійники, на Західній Україні – націонал-демократи і соціалісти-радикали. З огляду на політизацію суспільства, політичні партії охоплювали своїм впливом все організоване суспільне життя, отже її організації і установи неполітичного характеру. Організаційний вплив політичних партій на західноукраїнських землях був значно більший, ніж на Східній Україні, однак менший, ніж у Західній Європі. Підняті проблеми у розширеному і поглибленим варіанті були викладені згодом М. Стаківим в уже згадуваній книжці “Українські політичні партії у соціологічнім наспектленні” (Нью Йорк – Детройт – Скрантон, 1954).

Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній думці, а також основні етапи і напрями розвитку української політології розглянуто у працях Володимира Потульницького¹²³. Перший в Україні систематичний виклад теорій нації та націоналізму зроблено у монографії історика Георгія Касьянова “Теорії нації та націоналізму”, що вийшла у Києві в 1999 р. У ній націоналізм розглядається як глобальний суспільно-політичний, культурний та ідеологічний феномен в його численних регіональних різновидах. У книзі

основна увага відлена західним науковим теоріям націоналізму.

Знайомство зі здобутками сучасної вітчизняної історіографії показує, що українські дослідники виявляють значний інтерес як до конкретно-історичних, так і до теоретичних аспектів партійно-політичної історії України, зокрема до національно-демократичного спектру українського політичного руху. Свідченням цього є певні здобутки насамперед конкретно-історичного плану. Однак предметом вивчення стали лише окремі аспекти чи періоди діяльності націонал-демократів. Бракує робіт, які відзначались би цілісним характером.

У польській історіографії післявоєнного періоду українська проблематика розглядалась переважно у контексті національної політики різних урядових таборів. Концепції національної політики періоду польської парламентської демократії і санациї досліджувались у працях А. Хойновського¹²⁴, Т. Піоткевича¹²⁵, В. Кулеші¹²⁶, М. Пап'ежинської-Турек¹²⁷ та інших.

На особливу увагу заслуговують праці Р. Тожецького¹²⁸. У ряді монографічних досліджень, присвячених українській проблемі міжвоєнного і воєнного періоду, автор зробив ґрунтовний аналіз розстановки українських політичних сил, ролі і місця націонал-демократії, націоналістичного руху, греко-католицької церкви у суспільному житті Західної України.

З українських політичних партій досліджувалась лише КПЗУ¹²⁹. Діяльність інших українських політичних організацій розрінювалась з позицій польських національних інтересів.

Світлою сторінкою польсько-українських наукових взаємин була співпраця українських і польських істориків у Міжнародній Вільній Академії Наук у Парижі. Заснована у 1952 р. з ініціативи історика, соціолога Олександра Шульгина, вона об'єднала 300 екзильних учених з країн Центральної та Східної Європи, а також 45 українців. Тенденцію до наукової співпраці, нормалізації відносин виявляли на еміграції ті українські і польські інтелектуали, які у Парижі видавали польський журнал “Культура”, а в Мюнхені – український часопис “Сучасність”. Започатковані ще у 30-х роках В. Бончковським, Л. Васілевським, О. Бохенським, С. Папроцьким, Є. Гедройцем нові підходи до польсько-українських взаємин знайшли дальший розвиток в 40-х – 80-х рр. У журналах “Сучасність”, “Культура”, “Зошити історичні” друкували свої праці з історії України польські вчені Ю. Лободовський, О. Галецький, М. Дзевановський, Й. Левандовський, П. Вандич та інші¹³⁰.

З 1989 р., за словами Євгеніуша Коко, для польської історіографії склалися нові, необмежені цензурою, умови для розвитку. Об'єктом зацікавлень польських істориків насамперед стала українсько-польська війна 1918 – 1919 рр., союз Пілсудського – Петлюри, історія православної та греко-католицької церков, польсько-українські культурні взаємини. З українських політичних партій об'єктом вивчення стали УНДО та УСДП. У ряді статей Р. Томчик¹³¹ простежив політичну еволюцію УНДО стосовно Польщі і радянської України, показав участь націонал-демократів у парламентських виборах 1928 р. Діяльність УНДО на Лемківщині розкрито у монографії Я. Мокляка¹³². Розвиток української соціал-демократії міжвоєнного періоду досліджує Є. Коко¹³³. Є підстави сподіватись появи у найближчий час у польській історіографії ґрунтовних досліджень з історії українського суспільно-політичного руху.

Короткий історіографічний огляд розвитку української націонал-демократії міжвоєнного періоду дає можливість зробити такі висновки:

1. Історіографію українського партійно-політичного руху, зокрема діяльність національно-демократичних організацій зазначеного періоду умовно можна поділити на три основні етапи: перший припадає на 20-і – 30-і роки, другий – на 40-і – 80-і рр., третій – на 90-і роки ХХ ст. – перші роки ХХІ ст.
2. У вітчизняній історіографії політична діяльність націонал-демократів уперше була поставлена як окремий предмет дослідження у працях Костя Левицького, Степана Томашівського, Зенона Пеленського, Антіна Крушельницького. Невеликі за обсягом

роботи відзначалися фактологічним характером викладу, обмеженістю джерельної бази. На деяких з них позначились політична заангажованість авторів.

3. У післявоєнні роки проблема національно-демократичного руху в радянській історіографії, у дослідженнях вчених у діаспорі мала побіжно-фрагментарний характер висвітлення. На цьому етапі переважали негативно-критичні оцінки діяльності націонал-демократів, що значною мірою зумовлювалося належністю авторів до різних політичних таборів. Основна увага радянських істориків зосереджувалась на вивченні КП(б)У, КПСГ, КПЗУ, а вчених у діаспорі – на ОУН, УПА. До того ж, на дослідженнях радянських учених позначалась радянська методологія і цензура.

4. Лише в кінці ХХ – на початку ХХІ століть у зв'язку з утвердженням державної незалежності України відроджується інтерес до вивчення усього спектру українських політичних сил в їх історичній ретроспективі. Національно-демократичний рух знову стає об'єктом спеціального вивчення істориків. У працях Ігоря Соляра, Михайла Швагуляка, Миколи Кугутяка, Василя Расевича, Олександра Зайцева, Бориса Хруслового на новій археографічній основі, сучасних методологічних принципах розкрито окремі аспекти та етапи діяльності українських націонал-демократів.

5. На сьогоднішній день вітчизняна і зарубіжна історіографія знаходиться на початковому етапі вивчення українського національно-демократичного руху. Нагальна потребою є комплексне наукове дослідження як українського суспільно-політичного руху загалом, так і ролі й місця у ньому націонал-демократів зокрема.

¹ Стахів М. Українські політичні партії у соціологічнім насвітленні. – Нью Йорк – Детройт – Скрентон, 1954. – С. 5 – 6.

² Щурат В. На досвідку нової доби. Статті й замітки до історії відродження Галицької України. – Львів, 1919.

³ Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. – Львів, 1924.

⁴ Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки. – Львів – Київ, 1922.

⁵ Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. – Подебради, 1934.

⁶ Кріп'якевич І. Велика історія України. – Львів, 1935.

⁷ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 – 1918. – Друга частина. – Львів, 1929; Третя частина. – Львів, 1930; Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). – Львів, 1931; Національно-демократичне сторонництво в 1918 р. // Республіка. – 1919. – 1 цвітня; Перший державний секретарят у Львові // Український Скіталець. – 1923. – Ч. 11. – С. 15 – 18.

⁸ Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів, 1931.

⁹ Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх спогадів. – Львів, 1929.

¹⁰ Панейко В. Перед Першим Листопадом. Шматок спогадів // Діло. – 1928. – Ч. 245.

¹¹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918 – 1920. – Віденський, 1922.

¹² Кучабський В. Вага і завдання Західно-української Держави перед силами Східної Європи на переломі 1918 / 1919-го року // Дзвони. – 1932. – Ч. 3, березень; 1932. – Ч. 12, грудень; 1933. – Ч. 1; Українська дипломатія і держави Антанти в році 1919 // Дзвони. – 1931. – Ч. 6, вересень; Польська дипломатія і східно-галицьке питання на паризькій мирній конференції в 1919 р. // Дзвони. – 1931. – Ч. 2, травень.

¹³ Кучабський В. Вага і завдання Західно-української Держави перед силами Східної Європи на переломі 1918 / 1919-го року // Дзвони. – 1932. – Ч. 3, березень. – С. 204.

¹⁴ Там само. – С. 196, 203.

¹⁵ Лозинський М. За державну незалежність Галичини. Чому українська Галичина не може прийти під Польщу. – Віденський, 1921; З новим роком 1924. Теперішній стан будови Української Держави і задачі західно-українських земель. – Женева, 1924.

¹⁶ Томашівський С. Наша чільна партія у власному зеркалі. Критичні замітки. – Львів, 1929.

¹⁷ Пеленський З. Критикани й опозиціонери // Шлях нації. – 1935. – Ч. 1. – С. 13 – 22; Проблеми нашого збірного устрою // Шлях нації. – 1936. – Ч. 3 – 4. – С. 211 – 224.

¹⁸ Пеленський З. Проблеми нашого збірного устрою // Шлях нації. – 1936. – Ч. 3 – 4. – С. 218 – 219.

- ¹⁹ Кедрун І. Еволюція стосунків польсько-українських // Бюлєтyn польсько-український. – Варшава, 1936. – N 25. – S. 257 – 259; Дві уваги // Бюлєтyn польсько-український. – Варшава, 1932. – N 17. – S. 9 – 12.
- ²⁰ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Віденськ, 1926.
- ²¹ Кучабський В. Большевізм і сучасне завдання українського заходу. – Львів, 1925.
- ²² Шлемкевич М. Творчий націоналізм як філософія мілітанс. – Львів, 1935.
- ²³ Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі. – Львів, 1929.
- ²⁴ Назарук О. Греко-католицька церква і українська ліберальна інтелігенція. – Львів, 1929.
- ²⁵ Донцов Д. Націоналізм. – Львів, 1926.
- ²⁶ Сціборський М. Націократія. – Париж, 1935.
- ²⁷ Стажів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західноукраїнських землях – Львів, 1934.
- ²⁸ Коберський К. Українське народництво по обох боках Збруча. – Львів – Коломия, 1924.
- ²⁹ Лазаркевич Н. Ідеольгічний хаос націоналістичного табору // Культура. – 1926. – Ч. 1 – 3. – С. 2 – 21; Політичне безголовя // Культура. – 1925. – Ч. 1, лютий. – С. 115 – 123.
- ³⁰ Кос В. Яке становище УНДО до Радянської України? // Культура. – 1927. – Ч. 1 – 2. – С. 83 – 87.
- ³¹ Бенда П. Політичні партії на Західній Україні // Західна Україна. – 1927. – Ч. 1. – С. 22 – 27.
- ³² Літній С. В лавах УНДО // Наша правда. – 1926. – Ч. 6 – 7. – С. 59 – 68; До націонал-опортуністичних концепцій в революційному русі Західної України // Західна Україна. – 1930. – Ч. 11 – 12, листопад – грудень. – С. 69 – 74.
- ³³ Комар. Переворот Пілсудського і українсько-білоруські національні меншини // Наша правда. – 1926. – Ч. 6 – 7. – С. 40 – 58; Перегрупування сил у західно-українському дрібно-буржуазному таборі // Наша правда. – 1926. – Ч. 9 – 10. – С. 46 – 59.
- ³⁴ Крушельницький А. Політична лінія західно-української національної демократії (історичний нарис) // Нові шляхи. – 1931. – Ч. 1, січень. – С. 65 – 109; Боротьба двох світоглядів (З приводу угодових предложений, розмов і заяв) // Нові шляхи. – 1931. – Ч. 5. – С. 175 – 195.
- ³⁵ Федорців Ф. (Білан С.). По цей бік Ризької смуги // Нові шляхи. – 1929. – Ч. 4, серпень. – С. 354 – 370.
- ³⁶ Авич. Відгомін на гомін західно-українського села // Нові шляхи. – 1931. – Ч. 4. – С. 114 – 128.
- ³⁷ Belcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce. – Warszawa, 1925.
- ³⁸ Філінські М. Українці у відродженні Польщі. – Львів, 1931.
- ³⁹ Маланчук В. Торжество ленінської національної політики. – Львів, 1963; Історія однієї зради. – Львів, 1958.
- ⁴⁰ Волянюк М., Маланчук В. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні. – Львів, 1960.
- ⁴¹ Ярошенко А. В.І. Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях. – Львів, 1969.
- ⁴² Богодист І. Революційна боротьба трудящих Західної України (1917 – 1939 pp.). – Львів, 1948.
- ⁴³ Йова П. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. – Львів, 1954.
- ⁴⁴ Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ століття. – К., 1960.
- ⁴⁵ Герасименко М., Дудкевич Б. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921 – 1939). – К., 1955.
- ⁴⁶ Зільберман М. Революційна боротьба трудящих Західної України. – Львів, 1968.
- ⁴⁷ Швидак О. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України (1929 – 1939 pp.). – К., 1972.
- ⁴⁸ Цибко О. Революційна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934 – 1939 pp.). – Львів, 1963.
- ⁴⁹ Карпенко О.Ю. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. // З історії західноукраїнських земель. – Вип. 1. – К., 1957. – С. 59 – 90.
- ⁵⁰ Там само. – С. 74, 82, 87.
- ⁵¹ Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західно-українських земель в єдиній українській радянській державі. – Львів, 1968.
- ⁵² Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. – К., 1989.
- ⁵³ Кравець М.М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921 – 1939 pp. – К., 1959.
- ⁵⁴ Васюта І.К. Селянський рух на Західній Україні в 1919 – 1939 pp. – Львів, 1971; Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні 1921 – 1939. – Львів,

1988.

⁵⁵ Галушко Є. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919 – 1928 рр. – Вид-во Львівського у-ту, 1965.

⁵⁶ Панчук М. Боротьба КПЗУ за ідейне та організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси. – К., 1982; “Білі плями” героїчного літопису. Із історії КПЗУ. – К., 1989.

⁵⁷ Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ. – Львів, 1989.

⁵⁸ Сизоненко Г. Сельські боротьби за возз’єднання. – Львів, 1971.

⁵⁹ Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов, 1983.

⁶⁰ Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К., 1973; Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920 – 1939). – К., 1985.

⁶¹ Книш З. Власним руслом. УВО від осені 1922 до літа 1924 року. – Торонто, 1966; На повні вітрила (УВО в 1924 – 1926 роках). – Торонто, 1970; ЗУНРО. Західно-Українська Національно-Революційна Організація. – Торонто, 1974; Далекий приціл. УВО в 1927 – 1929 роках. – Торонто, 1978; Становлення ОУН. – К., 1994.

⁶² Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. – Б.М., 1949.

⁶³ Мірчук П. Нарис історії ОУН. Т. 1. 1920 – 1939. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968.

⁶⁴ Там само. – С. 43.

⁶⁵ Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974.

⁶⁶ Сосновський С. Дмитро Донцов: політичний портрет. – Нью-Йорк – Торонто, 1974.

⁶⁷ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993.

⁶⁸ Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – Рим, 1989.

⁶⁹ Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918 – 1923 роках. – Філадельфія, 1956.

⁷⁰ Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918 – 1923 перед світовим трибуналом. – Чікаго, 1963.

⁷¹ Стаків М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918 – 1923. Т. I – V. – Скрентон, 1960.

⁷² Там само. – Т. IV. – С. 95.

⁷³ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1 – 2.

⁷⁴ Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991.

⁷⁵ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К., 1993.

⁷⁶ Прокоп М. Україна і українська політика Москви. Частина 1. – Сучасність. – 1981.

⁷⁷ Майстренко І. Історія Комуністичної партії України. – Сучасність. – 1979.

⁷⁸ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К., 1993. – С. 208.

⁷⁹ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 2. – К., 1994. – С. 67.

⁸⁰ Там само. – С. 69.

⁸¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. – К., 1996.

⁸² Там само. – С. 193.

⁸³ Рубльов О.С. , Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. – К., 1999. – Том 10.

⁸⁴ Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.). – К., 1999. – Том. 11. – С. 294.

⁸⁵ Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 333.

⁸⁶ Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку ХХ століття. – Чернівці, 1999.

⁸⁷ Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Том ССХХII. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 111 – 145; Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодні Другої світової війни (3 історії Контактного Комітету. 1937 – 1939 роки) // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Том ССХХVIII. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1994. – С. 207 – 248.

⁸⁸ Сливка Ю. Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. – Львів, 1997. – № 3 – 4. – С. 3 – 31.

⁸⁹ Марчук В. Українська греко-католицька церква. Історичний нарис. – Івано-Франківськ, 2001.

- ⁹⁰ Вегеш М. Карпатська Україна 1938 – 1939 років у західноєвропейському історичному контексті. В 2-х томах. – Ужгород, 1997; Солідарність українців Східної Галичини з національно-визвольною боротьбою закарпатських українців (1938 – 1939) // Сучасність. – 1995. – № 2.
- ⁹¹ Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999.
- ⁹² Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914 – 1923 рр. у 2-х томах. – Львів, 1998.
- ⁹³ Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К., 2001.
- ⁹⁴ Ресент О. У робітнях історичної науки. – К., 1999.
- ⁹⁵ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів, 2000.
- ⁹⁶ Гарчева Л. Війна Раднаркому Росії з Центральною Радою (кінець листопада 1917 – лютий 1918 рр.) // Сурми. – 1995. – № 1; Збройні сили Центральної Ради (лютий – квітень 1918 р.) // Військо України. – 1993. – № 8.
- ⁹⁷ Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок ХХ століття). – К., 1998.
- ⁹⁸ Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. – Львів, 1995; Історія галицького стрілецтва. – Львів, 1990; Литвин М. Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр. – Львів, 1998.
- ⁹⁹ Макарчук С. А. Українська республіка галичан. – Львів, 1997.
- ¹⁰⁰ Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918 – 1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності). – Коломия, 1993; Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А., Лешкович Н.О. Становлення державності в Україні (1917 – 1922 рр.). – Коломия, 2000.
- ¹⁰¹ Сливка Ю. Етапи та головні напрямки дослідження ЗУНР в українській історіографії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – № 6. – С. 3 – 9.
- ¹⁰² Панчук А.М. Історіографія Західно-Української Народної Республіки (1918 – 2000 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2000.
- ¹⁰³ Макарчук С. Концептуальні аспекти сучасної польської історіографії ЗУНР // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – № 6.
- ¹⁰⁴ Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів, 2000.
- ¹⁰⁵ Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі. – Львів, 1998.
- ¹⁰⁶ Бурковська І. Проблема польсько-українського політичного компромісу в діяльності УНДО / / Розбудова держави. – 1997. – № 1.
- ¹⁰⁷ Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925 – 1928). – Львів, 1995; Консолідаційні спроби українських політичних сил у другій половині 1920 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – № 7. – С. 311 – 319; Відносини краю та закордонного уряду ЗУНР (грудень 1922 – березень 1923 рр.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – № 6. – С. 194 – 201.
- ¹⁰⁸ Соляр І.Я. Проблема консолідації національно-державницьких сил Західної України (1923 – 1928 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Львів, 1995. – С. 8.
- ¹⁰⁹ Хруслов Б. Політика УНДО напередодні Другої світової війни (1938 – 1939 рр.) // Галичина. – Івано-Франківськ, 1999. – № 3. – С. 181 – 188; Українське національно-демократичне об'єднання: політика нормалізації польсько-українських стосунків (1935 – 1937 рр.) // Наукові записки XXXV: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – Вип. спец. – С. 158 – 168.
- ¹¹⁰ Рассевич В. Засади політичної незалежності України у програмі Української національно-демократичної партії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – № 7. – С. 229 – 242; Українська національно-демократична партія (1899 – 1918 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Львів, 1996.
- ¹¹¹ Швагуляк М. Національно-політична свідомість Дмитра Паліїва у міжвоєнний період // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – № 7. – С. 404 – 427; Партийні події і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919 – 1939 рр.) // Сучасність. – 1994. – № 2.
- ¹¹² Зайцев О. Політичні партії Західної України у виборах 1928 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 3. – Львів, 1994; Представники українських політичних

партії Західної України в парламенті Польщі (1922 – 1939 рр.) // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 72 – 84.

¹¹³ Кутутяк М. Проблема державно-правового статусу Галичини у політичних концепціях УНТП (1920 – 1923) // Галичина. – 2001. – № 5 – 6. – С. 240 – 253; Галицькі українці у боротьбі за державну незалежність у 1920 – 1923 роках // Галичина. – 1997. – № 1. – С. 45 – 57; 1998. – № 1 (2). – С. 56 – 66; УНДО: активізація діяльності посилення громадсько-політичних впливів (1928 – 1930 рр.) // Галичина. – 1999. – № 3. – С. 24 – 34; 2000. – № 4. – С. 90 – 96; УНДО: політичний конфлікт 1931 – 1933 рр. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск II. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 64 – 73; Випуск III. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 79 – 90 (у співавторстві).

¹¹⁴ Кентій А.В. Українська військова організація (УВО) в 1920 – 1928 рр. Короткий нарис. – К., 1998; Нариси історії Організації українських націоналістів (1929 – 1941 рр.). – К., 1998.

¹¹⁵ Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899 – 1918). – К., 2000.

¹¹⁶ Райківський І. Галицька соціал-демократія в українській революції 1917 – 1920 років // Галичина. – 1998. – № 1 (2). – С. 42 – 55.

¹¹⁷ Кучерепа М., Давидюк Р. ВОУ. Волинське українське об'єднання. – Луцьк, 2001.

¹¹⁸ Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. ХХ ст. – К., 1998; Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920 – 1939 рр.): історико-політологічний аналіз // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 97 – 101.

¹¹⁹ Москвофільство: документи і матеріали. Вступна стаття, коментарі та добірка документів Олексія Сухого. – Львів, 2001.

¹²⁰ Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років ХХ ст.). – Івано-Франківськ, 1999; Український Пласт. 1911 – 1939. – Івано-Франківськ, 1996; Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 рр.). – Івано-Франківськ, 1998.

¹²¹ Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України XIX ст. – Львів, 1996; Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. Українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку. – Львів, 1998.

¹²² Енциклопедія Українознавства в двох томах. Т. 1. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – С. 1145.

¹²³ Потульницький В.А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). – К., 1992; Теорія української політології. Курс лекцій. – К., 1993.

¹²⁴ Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 – 1939. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1979.

¹²⁵ Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach Piłsudczyzny. 1926 – 1930. – Warszawa, 1981.

¹²⁶ Kulesza W. Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzacego w Polsce w latach 1926 – 1935. – Wrocław, 1985.

¹²⁷ Papierzynska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. 1922 – 1926. – Kraków, 1979.

¹²⁸ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929. – Kraków, 1989; Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy (1933 – 1945). – Warszawa, 1972; Polacy i Ukraińcy. – Warszawa, 1993.

¹²⁹ Kowalski J. Zarys historii polskiego ruchu robotniczego w latach 1918 – 1939. – Warszawa, 1962; Radziejowski J. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy 1919 – 1929. Wezlowe problemy ideologiczne. – Kraków, 1976; Biernacki T. Spór o taktykę: Komunistyczna Partia Galicji Wschodniej wobec wuborów do Sejmu i Senatu w listopadzie 1922 r. – Zilona Góra, 1985.

¹³⁰ Liočęid'lāl' Ödřžiñfánňář. N. 6. – Ðírdč – Íüñ-Éídę, 1970. – N. 2252.

¹³¹ Tomczyk R. Zjednoczenie (UNDO) wobec Ukrainy Radzieckiej w latach 1925 – 1939. Zarys problemu // Kwartalnik ukraiński. Zustricz. – Warszawa, 1990. – N 1. – S. 98 – 108; Ewolucja ideowo-taktyczna Ukrainskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (UNDO) wobec państwa i rządu polskiego w latach 1925 – 1939 // Akcja „Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego. – Szczecin, 1994. – S. 61 – 66; Ukrainskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne (UNDO) a wybory parlamentarne w 1928 roku // Biuletyn Poludniowo-Wschodniego instytutu naukowego. – Przemyśl, 1997. – N 3. – S. 92 – 101.

¹³² Moklak I. Lemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe. – Kraków, 1997.

¹³³ Koko E. Ukrainscy socialdemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918 – 1939) // Ukrainska myśl polityczna w XX wieku. – Kraków, 1993.